

Språkutveckling i skolan: praktik, teoretisk praxis och praktisk teori

Skolans roll för elevers individuella språkutveckling är ett intressant ämne för praxisnära forskning. En viktig del är att studera hur språket används i sociala situationer, däribland klassrummets karaktäristiska "undervisnings-språk" och hur det påverkar inläringen. Praxisnära forskning kan också ta konkreta problem som utgångspunkt och försöka ge bättre teoretisk kunskap om dessa, till exempel varför vissa elever inte utvecklar ett fungerande skriftspråk. Språkforskning behöver generellt praxisnära inslag för att kunna beröra den komplexa verkligheten där språket används.

*Jan Anward,
professor vid Linköpings universitet*

Sjok av rå språklig verklighet, riktiga problem och användbara teoretiska redskap – här presenterar jag tre sätt som forskning kan vara praxisnära på. Utgångspunkten är min egen forskning om skolans roll i den individuella språkutvecklingen.

Studera konkreta verksamheter

Det första sättet för forskning att vara praxisnära på är att studera konkret social praxis, alltså "naturligt" förekommande samhällliga verksamheter. I min forskning om språkutveckling i skolan har det inneburit att jag studerat vad elever lär sig språkligt på att vistas nio eller tolv år i ett klassrum. Jag har varit intresserad av det språkkunnande som utvecklas genom att man deltar i den konkreta verksamheten i klassrumsundervisning.

Hur ser då den verksamheten ut? Det följande är ett kort avsnitt från en OÄ-lektion i en femte klass:

1. *Lena: var tror ni jag e lättast då?*
2. *Henrik: på månen.*
3. *Lena: upp med handen, upp med handen,*
4. *Lena: på jorden eller månen, var e jag lättast?*
5. *Lena: Inge.*
6. *Inge: på månen.*
7. *Lena: ja förståss.*

Det här är naturligtvis ett klassiskt mönster: läraren frågar – en elev svarar – läraren värderar svaret. Men vi har liten chans att förstå vad det är som händer om vi bara ser på exemplet som ännu en uppspelning av ett konventionellt mönster. Vad gör i så fall repliken på rad 3 i sammanhanget och varför godkänner Lena Inges svar, men inte Henriks? Och var kommer hela mönstret ifrån?

Inte förrän vi betraktar exemplet som en del av en verksamhet med vissa mål och med rättigheter och skyldigheter fördelade på de olika deltagarna förstår vi vad det är som händer. Undervisning är i grunden en textreproducerande verksamhet, den handlar om att eleverna med lärarens hjälp ska återge vissa givna texter. Det gäller inte bara traditionella lektioner och skriftliga övningar, utan också grupparbeten och självständiga uppgifter, inklusive "fri forskning".

Vidare är det läraren som har rätten att avgöra vad som räknas som en riktig återgivning av en viss text. Det klassiska mönstret, som låter läraren styra både ordet och relevansen hos det som sägs, är ett ganska optimalt sätt att bedriva en sådan verksamhet på.

Lärarens språkliga arbete går därmed inte bara ut på att ge eleverna utrymme för textreproduktion och att värdera den. Det är också viktigt för läraren att upprätthålla de betingelser under vilket detta sker. Därav repliken på rad 3 och den förnyade frågan på rad 4.

Det språkkunnande som elever utvecklar i den här verksamheten låter sig heller inte förstås, om man inte tar hänsyn till själva den verksamhet som frambringar det. Traditionella mått på språkutveckling slår exempelvis åt helt olika håll. Andelen pronomen per substantiv används som ett hyfsat mått på kontextoberoende och stort ordförråd. I "undervisningsspråket" är det nära noll, ett värde som man annars brukar få i nyhetstext och vetenskaplig prosa. Andelen bisatser per sats, ett någorlunda mått på komplexitet, är däremot också nära noll. Det är ett värde som annars brukar finnas i mycket informellt talspråk.

Dessa speciella drag hos undervisningsspråket har sin grund i att eleverna genom att svara på frågor reproducerar texter som är mycket mer "avancerade" än någon text som de skulle kunna skriva på egen hand.

Den språkutveckling som sker i skolan måste alltså studeras i förhållande till den konkreta sociala praxis som den är inbäddad i. Forskningen har här ingen annan möjlighet än att vara praxisnära på det första sätt som jag har beskrivit.

Orientera forskningen mot verkliga problem

Det andra sättet som forskning kan vara praxisnära på är att orientera sig mot problem som andra än forskarna har. Problem som är problem för deltagarna i den verksamhet man studerar – verkliga problem, som man kan kalla dem.

När det gäller språkutveckling i skolan är det inte särskilt svårt att identifiera sådana problem, om vi betraktar det hela från utbildarnas sida. "Skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola behärskar det svenska språket och kan lyssna och läsa aktivt och uttrycka idéer och tankar i tal och skrift." står det i Lpo 94. I Lpf 94 står det: "Det är skolans ansvar att varje elev... kan uttrycka sig i tal och skrift så väl att elevens språk fungerar i samhälls-, yrkes- och vardagslivet och för fortsatta studier...".

Lite tillspetsat kan vi säga att det finns två stora språkliga genombrott i livet. Det första, som sker i ens språkliga barndom, är inträdet i talspråket med hjälp av föräldrar, syskon och kamrater. Det andra genombrottet är erövringen av skriftspråket.

Att skriva lär vi oss i lågstadiet eller tidigare, men skrift som ett nytt förhållningssätt till världen och andra människor, buret av en särskild form av språkbruk, tillägnar vi oss först i förpuberteten och tonåren. Denna erövring är dock inte självklar. Under 1900-talet har skriftspråket undergått en betydande

förenkling och tillnärmning till talspråket. Men trots det och trots flerårig skolundervisning, är det många som aldrig lär sig den här formen av skrift.

En praxisnära forskning kan således göra utbildarnas problem till sitt och försöka förstå varför inte alla elever tillägnar sig ett fungerande skriftspråk. Det blir då naturligt att fråga sig om det finns något i den traditionella undervisningen som leder dit. Något jag själv har funnit är att den verksamheten ofta använder elevernas språkliga förkunskaper som en strategisk resurs och därför egentligen inte sätter igång några läroprocesser hos eleverna som leder från talspråk till skriftspråk.

Men ger vi oss in på området verkliga problem, problem som deltagarna själva har, så kan vi inte nöja oss med att ta oss an endast utbildarnas problem. Vi måste också fråga oss om eleverna själva har de problem som utbildarna anser att de har.

Människor i dagens värld är inte bara ekonomiskt utan också språkligt aktörer på åtminstone tre nivåer: lokalsamhället, nationen och den globala scenen. I lokalsamhället tillägnar sig barn i Sverige någon variant av svenska eller något av de hundratals andra språk som talas i landet. I skolan kommer de i kontakt med det nationella skriftspråket och med åtminstone ett av de språk som fungerar på den globala scenen: engelskan. Dessutom kommer de genom TV och radio i kontakt med det nationella talspråk som utvecklats sedan andra världskriget. Internet står för kontakten med andra varianter av det nationella skriftspråket och det globala språket engelska.

Det finns alltså ett rikt utbud av scener på vilka barn och ungdomar kan välja att vara aktörer och det är på inget sätt självklart att den nationella skriftspråks-scen som skolan erbjuder tillträde till är en av dem som eleverna faktiskt väljer.

Genom att vara praxisnära på det andra sättet kan vi identifiera en konflikt mellan utbildarnas mål och problem, å ena sidan, och de utbildades olika mål och problem, å andra sidan. Det kan ge en förståelse av fenomenet språkutveckling ett djup som den annars inte skulle få.

Teoretiska redskap som också fungerar praktiskt

Det finns en myt inom språkvetenskapen att tillämpad språkvetenskap skulle vara mycket enklare än teoretisk språkvetenskap. I den tillämpade språkvetenskapen skulle det ju bara handla om att tillämpa de teoretiska landvinningarna. I själva verket är det precis tvärtom. Den tillämpade, praxisnära forskningen måste komma tillrätta med sjok av rå språklig verklighet som har en komplexitet som teorin aldrig kunnat drömma om.

Vad som krävs för att förstå konkret praxis är en vidareutveckling av teoretiska redskap från många olika – och ibland rätt esoteriska – teoretiska traditioner.

Om vi återvänder till exemplet på en undervisningssituation i början har jag redan där behövt använda begrepp som pronomen, substantiv, bisats, verksamhet, makten över ordet, sanning, relevans, tal, skrift, social arena och identitet för att belysa det på bästa sätt.

Låt mig avsluta med att peka på den speciella betydelsestruktur som frågan "var e jag lättast" har. Det är en fråga som bara är meningsfull om man med språkliga medel har lyckats upprätta två möjliga världar, där "jag" har en motsvarighet i bägge, och där dessa motsvarigheter väger olika mycket. Det är en typ av exempel som bara avancerade semantiska teorier klarar av, samtidigt är sådana exempel inte alls speciella eller avvikande i vanlig skolundervisning.

En stor utmaning för en praxisnära forskning och ett tredje sätt för den att vara praxisnära på är att ytterligare vidareutveckla sådana teoretiska redskap, så att deltagarna i den verksamhet man studerar kan använda dem för att bättre förstå sin egen praxis.

Läs mer:

Språkbruk och språkutveckling i skolan. Lund: Liber 1983.

Om form och funktion i språkutvecklingen. Finns i C. Sandqvist & U. Teleman (red): *Språkutveckling under skoltiden.* Lund: Studentlitteratur 1989. 95–115.

Språkspel i språkcirklar. Finns i U. Nettelbladt och G. Håkansson (red): *Samtal och språkundervisning.* Linköping: Linköping Studies in Art and Science 60 1990. 147–168.

Semiotics in Educational Research. *International Encyclopedia of Educational Research*, vol. 9. Pergamon Press 1994. 5411-5417. Reviderad version i *Educational Research, Methodology, and Measurement: An International Handbook, Second Edition.* Pergamon Press 1997.

Om språkets roll i olika skeden av livet. Finns i *Samspel och variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen.* Uppsala 1996. 43–53.

Parameters of Institutional Discourse. Finns i B-L. Gunnarsson, P. Linell & B. Nordberg (eds): *The Construction of Professional Discourse.* London: Longman 1997. 127–150.

Talspråket som mänsklig rättighet. *Finanstidningen* 8/11 1997, finns på www.liu.se/isk/research/jan/art2.htm.